

OSNOVNI POJMOVI O JEZIKU HRVATA I SRBA

Ljudevit Jonke

U 4. broju ovogodišnjeg Jezika objavili smo uvodno izlaganje na sastanku MH i MS koje je u ime upravnog odbora MH pročitao predsjednik dr Hrvoje Iveković i ujedno obećali da ćemo u idućem broju objaviti i zaključke primljene na Zagrebačkom sastanku predstavnika Matice hrvatske, Matice srpske i uredništva Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika, odnosno Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika. Na žalost, obećanje ne možemo izvršiti jer o definitivnom tekstu zaključaka postoje još sporovi, iako je veći dio zaključaka, osobito praktičnih o Rječniku, obostrano usvojen, pa se Rječnik i nastavlja po nekim izmijenjenim kriterijima. Tekst zaključaka objavit ćemo kad ga upravni odbori Matice hrvatske i Matice srpske usvoje i po svojim predstavnicima potpišu.

Da se ne bi činilo kao da se igramo skrivača, dobro je reći da je zapravo sporna prva tačka zaključaka. Na temelju dvodnevne diskusije 4. i 5. siječnja 1969. Matica hrvatska predlaže ovaj tekst za 1. tačku: »Hrvatskosrpski, odnosno srpskohrvatski književni jezik ima dvije ravnopravne varijante: jednu kakva se upotrebljava u hrvatskoj književnosti, i drugu kakva se upotrebljava u srpskoj književnosti.« Tekst je to u najvećoj mjeri obziran prema svim osjetljivostima, ali ujedno i sasvim realan. Taj tekst obuhvaća i ijekavce Hrvate i Srbe koji djeluju u hrvatskoj kulturnoj sferi, kao i ekavce Srbe i Hrvate koji djeluju u srpskoj kulturnoj sferi. Ali taj tekst obuhvaća i ijekavske pisce Bosne i Hercegovine, pa i Crne Gore, koliko oni pripadaju srpskoj, hrvatskoj i crnogorskoj kulturnoj sferi. Taj tekst ne osporava nikomu njegovu nacionalnu pripadnost, a mogao bi se proširiti i na crnogorsku književnost ako to Crnogorci budu jedinstveno tražili. Nemojmo kao nojevi gurati glavu u pijesak: postoji i hrvatska i srpska i crnogorska književnost, ali ni u hrvatskoj književnosti ne djeluju samo Hrvati nego i Srbi koji među njima žive, a ni u

srpskoj književnosti ne djeluju samo Srbi nego i Hrvati koji među njima žive, iako drugospomenuti u manjoj mjeri. Stoga je predložena Matičina stilizacija prve tačke zaključaka vrlo realna i široko obuhvatna, te je zaista može usvojiti svatko kojemu je iskreno stalo do rješavanja napetosti u jezičnim pitanjima i do bratstva i ravnopravnosti jugoslavenskih naroda.

Nasuprot tome postoji i drugi prijedlog po kojem bi u stilizaciju tačke 1. ušlo saopćenje koje je 5. siječnja 1969. izdano za štampu o uspješno završenim razgovorima u Zagrebu. Ali kako je ono, kao i sva saopćenja, pisano općenito i kurtoazno, Matica hrvatska ne može usvojiti saopćenje kao zaključak. To je dakle sadašnje stanje stiliziranja zaključaka koje odista već predugo traje i pokazuje da neki ni nakon izjava Izvršnih komiteta SK triju republika još uvijek nerado priznaju postojanje varijanata.

Ali i kad se priznaje postojanje varijanata, kao što to čini Pavle Ivić u članku »Za ravnopravnost, a protiv cepanja jezika«, objavljenom u 4. broju Jezika, vrlo se nerado uz njih dodaje narodno ime. I varijantama i narodnom imenu za njih prigovara se na istoku vrlo često da oni znače cijepanje jezika, da stvaraju dva jezika i da unose zbrku i netoleranciju među narode koji govore »jednim i jedinstvenim jezikom«. Na zapadu se pak varijantama prigovara da one degradiraju narodna prava i narodni naziv jezika. Vrlo daleko je otišao u interpretaciji toga pitanja prof. Pavle Ivić iz Novoga Sada, koji je na VI međunarodnom kongresu slavista u Pragu 1968. u diskusiji o mojem referatu, koji je odštampan u 1. broju ovogodišnjeg Jezika, izjavio jasno i nedvosmisleno da ne postoje ni hrvatski ni srpski jezik, nego samo srpsko-hrvatski, odnosno hrvatskosrpski. A nasuprot tome njegov sunarodnjak i vrlo dobar pripovjedač Veljko Petrović, potpisnik Novosadskih zaključaka o hrvatskosrpskom jeziku i pravopisu, u svojoj je »Izjavi« jasno rekao: »Za radni sto kad sednem, za svoj strug, Narodu svome otplaćujem dug. – On me je učio da srpski govorim, Idole strane u sebi oborim...« (Književne novine, Beograd, 5. 8. 1967, br. 307, str. 9.) A i našim čitaocima je poznato iz pjesme Vladimira Nazora »Hrvatski jezik«, koja je objavljena u 1. broju XV godišta Jezika na str. 2, da i taj uvaženi hrvatski pjesnik naziva svoj jezik, kao i jezik svoga naroda – hrvatskim jezikom. Kako dakle da ocijenimo te suprotnosti o narodnom imenu jezika, o njegovim varijantama, o jednom ili o dva jezika, o jednom i jedinstvenom jeziku, o jezičnim pravima Hrvata, Srba i Crnogoraca? Tko ima pravo: da li ovi književnici ili ovi ili oni lingvisti i političari? Mislim da je prijeko potrebno ta pitanja, u kojima se nestručnjaci dosta teško snalaze, objasniti i »sve staviti na svoje mjesto«, kako bi nam bilo jasno i u glavama i u riječima i na djelu.

Da bismo pravilno odgovorili na postavljena pitanja, treba da uzimamo u obzir i lingvističku ocjenu i prirodna prava zainteresiranih naroda u višenacionalnoj državi zasnovanoj na socijalističkim, marksističkim kriterijima,

pa i iskustva, povoljna i nepovoljna, iz bliže i dalje prošlosti. Do pravilnog rješenja ne možemo doći na osnovi idealističkih ocjena, a pogotovu ne na temelju prisilnih metoda i iskonstruiranih trikova.

Kad lingvistički ocjenjujemo pitanje jezika kojim govore Hrvati, Srbi, Crnogorci i bosanskohercegovački Muslimani, tada svi argumenti govore da je to po znanstvenoj ocjeni jedan jezik s više dijalekata. Ipak ni za taj jedan jezik ne možemo reći da je jedinstven, jer su razlike između pojedinih dijalekata (štokavskog, kajkavskog, čakavskog, torlačkog) često znatne, ali one ipak ne prelaze granice karakteristične za jedan jezik, jer su odnosi između jezičnih jedinica isti. Znatno su manje razlike kad se ograničimo na štokavski dijalekt, na kojem su danas pisane naše književnosti. I štokavski dijalekt dijeli se na ijekavsko, ekavsko i ikavsko narječje, pa ni tu nema potpune jedinstvenosti, iako mu je isti glasovni sistem, jednaka tvorba riječi, morfologija i sintaksa. A kad počnemo govoriti o štokavskom dijalektu u funkciji književnog jezika, tada ne možemo i ne smijemo prešutjeti znatne terminološke i druge leksičke razlike koje su se u tom književnom jeziku razvile na liniji zapad – istok, u tipovima književnih jezika koji su se razvili u Hrvatskoj i Srbiji, pretežno u ijekavskom i ekavskom izgovoru književnog jezika, i još jasnije rečeno: u hrvatskoj i srpskoj književnosti. Sve su to razlike koje je lingvistički najadekvatnije označiti u cjelini kao varijante književnog jezika. Tim imenom, koje sam upotrijebio u štampi prvi put već 1960. a u predavanjima već 1950, označujemo nedvosmisleno da govorimo i pišemo jednim jezikom, ali ne jedinstvenim. Ta dva tipa jezika koji su se razvili »oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba« odnose se jedan prema drugome u lingvističkom smislu kao varijante. Taj naziv ima u sebi mnogo smisla jer govori o dvojakosti jednoga jezika. On ne cijepa jedan jezik u dva jezika, kako su dugo smatrali unitaristički krugovi pretežno na istoku, a djelomično i na zapadu. On vrlo izražajno odražava činjeničnu situaciju kojoj smo svjedoci već gotovo stotinu godina. Ali taj naziv nije ni uvredljiv, kao što misle neki na zapadu, krivo zaključujući da je to naziv koji želi isključiti narodne nazive za hrvatski ili srpski jezik. Riječ varijanta nije nov naziv za književni jezik, nego je to lingvistička oznaka za odnos zapadnog i istočnog tipa književnog jezika. Prema tome Hrvat ne govori i ne piše hrvatskom varijantom, a Srbia srpskom varijantom, nego prvi govori hrvatskim narodnim ili književnim jezikom, a drugi srpskim narodnim ili književnim jezikom.

»E, tu smo«, reći će mnogi jučerašnji i rjeđi današnji unitaristički ocjenjivači jezika, »ipak dakle dva jezika!« Tako su govorili i prilikom prvog izdanja moje knjige »Književni jezik u teoriji i praksi« g. 1964. a tako su govorili i na Sarajevskom kongresu jugoslavista g. 1965. Smeta ih osporavanje jedinstvenosti našega književnog jezika koje im je omogućavalo prodiranje ekavskog tipa književnog jezika na ijekavsko književno područje.

Ali ipak narodni nazivi za jezik, hrvatski i srpski, ne znače još da je to cijepanje jezika i da su to dva jezika. Upotrebljavanje narodnih naziva za jezik pripada među prirodna prava svakog naroda da svoj jezik naziva svojim imenom. Svaki naš obični čovjek, koji ne ulazi u neke političke spekulacije, naziva svoj jezik po prirodnom pravu svojim narodnim imenom, a tako to čine već stoljećima i učeni naši ljudi, osobito književnici i znanstveni radnici. I prvo hrvatsko štampano umjetničko djelo, Marulićeva Judita, štampano g. 1521. u Mlecima, naziva jezik hrvatskim (»Istorija svete udovice Judit u versih hrvacki složena«), a tako i drugi hrvatski i srpski književnici sve do današnjeg dana nazivaju svoj jezik hrvatskim, odnosno srpskim, pa su to sasvim naravno učinili i u naše dane Vladimir Nazor i Veljko Petrović. Ako postoji hrvatski narod i hrvatska književnost, sasvim je jasno da postoji hrvatski književni jezik. Isto tako, ako postoji srpski narod i srpska književnost, sasvim je jasno da postoji i srpski književni jezik. Nikoga, koji socijalistički misli, ne smije smetati nikakvo nacionalno ime ako se ono ne nameće izvan svojih prirodnih prava i granica. Lingvisti, pa i nitko drugi, ne smiju prisiljavati pripadnike jednoga naroda da oni zatomljuju i potiskuju svoje narodno ime, jer narodno ime pripada u prirodna prava i jer povređivanje prirodnih prava izaziva traume, neraspoloženja i u krajnjoj liniji kvari međnacionalne odnose.

Dakle, jedan jezik, ali dva narodna imena za taj jezik koji činjenično i nije jedinstven, nego dvojak.

Ali i opet prigovor: »Zar to nije suprotno Novosadskom dogovoru, zar to i opet nije podvajanje i širenje trzavica?« Zaista nije, jer priznavanje narodnih prava sasvim sigurno smiruje situaciju i slabi oštrice borbenog nacionalizma. A nije to suprotno ni Novosadskom dogovoru, jer ni on ne zabranjuje upotrebu narodnih naziva za jezik. On samo zahtijeva da se u službenoj upotrebi istaknu oba njegova sastavna dijela: hrvatskosrpski, srpskohrvatski. U svim drugim upotrebama Hrvat može svoj jezik nazivati hrvatskim, a Srbin srpskim, i nitko mu to ne smije zamjerati. Nijednog građanina s razvijenom socijalističkom sviješću ne smije smetati, a pogotovu vrijedati nijedno nacionalno ime. Po tome dakle nije na mjestu tvrdnja prof. Pavla Ivića da ne postoji ni hrvatski ni srpski jezik, nego samo hrvatskosrpski, odnosno srpskohrvatski. Dokle ćemo doći i dotjerati ako budemo običnog građanina kad kaže da govori hrvatski, srpski – uvjeravali da to nije pravilno i da treba da upotrebljava samo sastavljeni naziv? To gledište prof. Pavla Ivića ujedno je najdjelotvornija propaganda protiv sastavljenog naziva jezika. Sporazumno i ravnopravno mogu se upotrebljavati sastavljeni nazivi, ali ako bi se oni protupravno nametali u svim prilikama, dogodilo bi se vrlo brzo da će ih napuštati oni koji su navikli poštovati prirodna prava. Ako sastavljeni naziv treba da se upotrebljava zato da se potisne narodni naziv, dogodit će se po psihološkoj suprotnosti baš obratno: izbjegavat će se složeni naziv. Ljudi rezoniraju ovako:

ako nalažete da ne smijem upotrebljavati narodni naziv jezika, ja ću vam pokazati da smijem i da je to moje pravo. Lingvisti dakle treba da se ograniče na rješavanje lingvističkih problema, a prirodna i politička prava treba da se ostvaruju u skladu s pravima svih naroda Jugoslavije. Lingvisti treba da priznaju ta prava i da se prilagode socijalističkoj strukturi suvremene samoupravljačke Jugoslavije. Više vrijedi to nego kakvi stariji i jednostrani recepti. Jezična pitanja četiriju naroda jednoga, ali ne jedinstvenoga jezika mogu se uspješno rješavati samo istovremenom upotrebom znanstvenih i političko-nacionalnih kriterija. Kao što sam jednom napisao u sarajevskom Odjeku: **I naučno i politički!**

U tom smislu nema pravog efekta ni pozivanje na dogovore stare desetak, dvadesetak, pa i više godina. Mi smo u posljednjih nekoliko godina toliko uznapredovali u građanskim i narodnim pravima da nam ni recepti iz 1954. ne imponiraju danas kao što su nam imponirali tada. Danas bismo im koješta mogli prigovoriti, pa čak ne možemo ni shvatiti takvu kontradikciju kakva je iskazana u 1. tački Novosadskog dogovora: »Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim.« Jedinstven, a sa dva izgovora (a dodaj i sa dvije terminologije!). To je kontradikcija. Osim toga, danas se ni Novosadski sastanak ne bi mogao održati na onakav način kako je to bilo u Novom Sadu 1954. Novosadski sastanak u prosincu 1954. ostvario se po pozivu jedne strane, premda se na njemu govorilo o jeziku više naroda. Matica srpska preuzela je tu inicijativu sama, bez suradnje s Maticom hrvatskom, pa se stoga i dogodilo da je na tom sastanku iz Hrvatske bilo samo sedam predstavnika od ukupno 25 sudionika. Sedam prema osamnaest zaista ne svjedoči ni o jednakosti ni o mogućnosti ravnopravnog raspravljanja i donošenja zaključaka. Jer ipak ne smijemo smetnuti s uma da su Novosadski zaključci o narodnom i književnom jeziku Srba, Hrvata i Crnogoraca nastali g. 1954. u razdoblju jakih unitarističkih težnja i prakse državne uprave. Stoga je i Zagrebački sastanak g. 1969. morao izmijeniti neke unitarističke kriterije za izradu Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika i Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika, kojem su već izašle dvije omašne knjige.

Mislim da je bilo nužno objasniti osnovne pojmove o našem narodnom i književnom jeziku, jer se bez jasnoće u tim pitanjima često zapada u pogrešne postupke. Dakle jedan jezik, ali ne jedinstven; lingvistički dvije varijante, koje služe kao književni jezici pa moraju imati sva prava književnog jezika; prirodno i politički hrvatski jezik, srpski jezik, hrvatski književni jezik i srpski književni jezik, službeno hrvatskosrpski, srpskohrvatski, hrvatski ili srpski, srpski ili hrvatski.

Prema prikazanim kriterijima sasvim je u skladu vijest u Borbi od 14. 4. 1961. na posljednjoj strani: »Prilikom proglašenja Ustava 31. 1. 1946. u

Ustavotvornoj skupštini članove 1–43 pročitao je na srpskom jeziku Moša Pijade, 44–76 na hrvatskom Zvonko Brkić, 77–114 na slovenačkom Marijan Breclj, a 115–139 na makedonskom Vlado Maleski.« A opravdane su i težnje naših zakonodavaca u sadašnjem trenutku da osiguraju potpunu ravnopravnost jezika i pisama naroda Jugoslavije.

ZA RAVNOPRAVNOST, ALI ČEGA?

Stjepan Babić

*Za kamen temeljac ne valja
uzimati kamen spoticanja.*

D. Horkić

U prošlom je broju Jezika objavljen članak Pavla Ivića *Za ravnopravnost, a protiv cepanja jezika*. To je Ivićev drugi osvrt na moj članak *Htijenja i ostvarenja Novosadskog dogovora*,¹ prvi je objavio u sarajevskom *Odjeku*² pod naslovom *Nisam za sejanje nervoze*. Ja sam se doduše osvrnuo na taj njegov članak,³ ali vrlo kratko, na njegovih dvanaestak stranica odgovorio sam s dvije, i to uglavnom samo da objasnim postupak uredništva Jezika. Kako sam Ivićevu optužbu naveo u cjelini, to je i u te dvije stranice četvrtina Ivićeva teksta. A i u ostalom je malo mojih riječi. Glavnina je navođenje već objavljenih riječi mojih kolega. Smatrao sam da nema smisla voditi opširnu polemiku o stvarima koje su prilično jasne ili bi bar trebale biti jasne, pogotovu lingvistima Ivićeva ranga. Misleći da je njegovo shvaćanje blisko mojem, napisao sam mu pismo u kojem kažem da »nije korisno da mi međusobno polemiziramo i trošimo snage u stvarima u kojima se zapravo slažemo, odnosno brzo bismo se složili i u onome u čemu se čini da se ne slažemo.« Međutim, Ivić misli drugačije, ponovno piše članak od dvanaestak stranica i tako me prisiljava da budem opširniji. Čak je u jednom pismu pokušao pripremiti moju kapitulaciju, a to sada i javno kaže kad piše: »... u mom je članku Babiću namerno bila otvorena odstupnica. (...) Verovao sam da će šansa da dalja diskusija donese pozitivne plodove ako omogućim svom oponentu da se povuče s izvesnih neodrživih pozicija...« A ja nemam razloga odstupati jer ni jedna moja tvrdnja nije neodrživa. Svoj sam članak pisao vrlo pažljivo, promišljeno, a zbog prilika u kojima je izlazio prije sam ga održao kao javno predavanje, i to u tzv. miješanom kraju. Osim toga nastojao sam subjektivnost svesti na

¹ Jezik, XV, str. 3–13.

² 15. 4. 1968, str. 2. i 3.

³ Odjek, 15. 9. 1968, a objavljen je kasnije i u Jeziku, XVI, str. 30. i 31. radi obraue uredništva od Ivićeve optužbe.